

DOKUMENTATIECENTRA EN INFORMATIEVERWERVING EN -VERWERKING DOOR LEERLINGEN IN HET L.B.O.

Albert v. d. Berg

Het nu volgende artikel is een bewerking van een inleiding die Albert van de Berg heeft gehouden op 12 oktober 1974. Door de Anne Frank Stichting en het Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum was een bijeenkomst georganiseerd voor leraren bij het lager beroepsonderwijs met als onderwerp 'Dokumentatiecentra, het l.b.o. en de openbare bibliotheek'. Deze inleiding was een onderdeel van het programma. Bij lezing zal blijken dat het hier niet gaat om pasklare modellen met betrekking tot dokumentatiecentra. Het gaat wel om leerplantheorie toegepast op het lager beroepsonderwijs. Aanleiding daar iets over te zeggen en op te schrijven was het bovengenoemde onderwerp.

---

1 INLEIDING

1.1 Korte toelichting op de titel

Er is sprake van twee benaderingen in het denken over een dokumentatiecentrum in de school. Hier worden ze zo duidelijk mogelijk tegenover elkaar gezet.

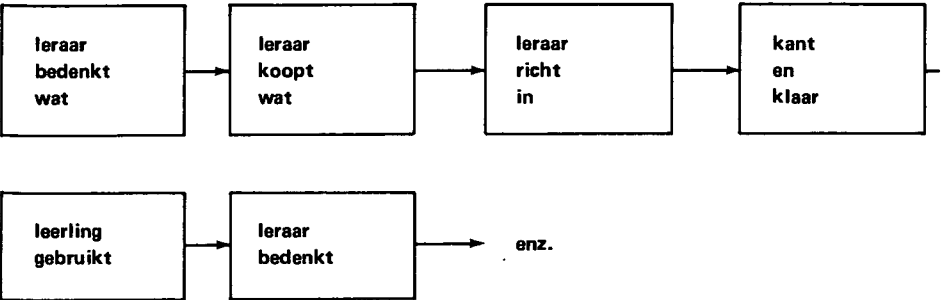
De eerste benadering levert het 'kant en klaar-dokumentatiecentrum'. In deze benadering staat het 'wat' centraal. De leraar bedenkt wat er moet komen, de leraar (de school) koopt dat, de leraar richt het dokumentatiecentrum in. Vervolgens staat het daar kant en klaar met bandrecorder, video enz. De leerling hoort dit centrum te gebruiken, de leraar gaat bedenken hoe het moet worden aangevuld enz.

Daar staat het 'doe het zelf-dokumentatiecentrum' tegenover. De leraar gaat nu bedenken hoe het dokumentatiecentrum zou moeten worden ingericht en vooral hoe het zou moeten werken. Hij zal allerlei dingen gaan kopen die gericht zijn op dat 'hoe' van het dokumentatiecentrum. Dus niet allereerst aanschaf van boeken, encyclopedieën, atlassen, enz., maar een poging om een aantal vragen te beantwoorden zoals: welke apparatuur is er eigenlijk nodig? Hoort een bandrecorder erin? Ingewikkelde kaartsystemen of andere manieren om de dingen feitelijk te dokumenteren? Daarna wordt het gekozen apparaat beschikbaar gemaakt, een dokumentatiecentrum wordt ingericht. In deze benadering komt de vraag naar het 'wat' daarna pas aan de orde. De leraar bedenkt dat niet alleen, maar samen met zijn leerlingen. Samen met de leerlingen wordt dat ook in het dokumentatiecentrum gestopt om het bruikbaar te maken voor de leerlingen op dat moment, maar ook voor groepen leerlingen die later komen. De leraar en de leerlingen bepalen ook, in een kontinu proces ingebouwd in een leerproces, welke aanvullingen er komen.

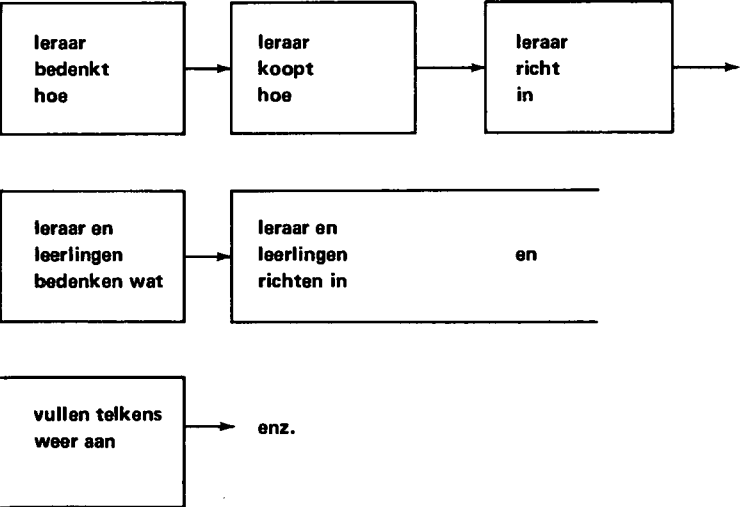
Dit is, grof geschetst, de tegenstelling waarom het in deze inleiding gaat.

twee modellen

a. het 'kant en klaar-dokumentatiecentrum'

b. het 'doe het zelf-dokumentatiecentrum'

1.2 Enkele voorbeelden

Ik ga een paar voorbeelden geven om aan te duiden welke gedachten mijzelf in de loop van de tijd hebben gebracht op dit type denken, de tegenstelling tussen 'wat' en 'hoe', voor wat betreft het leerproces als zodanig en daarom ook voor wat betreft het dokumentatiecentrum.

1e voorbeeld: de 'uitvaller'.

Op een school voor voortgezet onderwijs (toen nog h.b.s.) in Amsterdam-Noord waren $\pm$ 60% van de kinderen afkomstig uit ongeschoolde arbeidersmilieus (zoals dat zo deftig heet) en er bestond dus geen traditie waarin de ouders scholen voor v.o. hadden bezocht.

De leerstof die o.a. in het geschiedenisonderwijs de leerlingen werd aangeboden sloot totaal niet aan op hun ervaringswereld. Het boekje dat gebruikt werd begon bij de prehistorie en handelde daarna de onderwerpen chronologisch af. Gevolg: een groot deel van de leerlingen was niet geïnteresseerd.

Ik heb toen geprobeerd dit te veranderen door thematisch onderwijs te gaan geven. De thema's werden gekozen op grond van gezamenlijke discussie met de klas. In die situatie ontmoette ik een leerling die 'superintelligent' was, maar thuis geen opvang had, geen ondersteuning had voor zijn kunnen. In zijn milieu kwam het verschijnsel van een zo goed lerende leerling niet voor. Deze jongen is in de loop van de derde klas volstrekt mislukt en heeft als 'uitvaller' de school verlaten, ondanks zijn geweldige leermogelijkheden. In dit geval was het heel duidelijk dat de school hem niet aanbood wat hij op grond van zijn leerbehoeften meende nodig te hebben. Hijzelf konstateerde dat (en zei dat ook) en weigerde de dingen te doen die de school hem voorschreef. Het resultaat is bekend.

Bij dit voorbeeld is de tegenstelling tussen 'leren omdat ik er behoefte aan heb' en 'leren omdat ze zeggen dat het moet' duidelijk.

2e voorbeeld: de 'typisten'.

In mijn huidige werk kwam ik kort geleden in aanraking met vormingsleiders van een vormingscentrum voor werkende jongeren in Amsterdam. Zij zaten met het probleem van de aansluiting bij de ervaringswereld van de jongens en meisjes in dat vormingscentrum. Men kwam op het idee om twee dingen te koppelen. Er was daar een cursus typen. De mensen die de cursus volgden, moesten de meest wonderlijke zinnen typen. De opzet was nu dat ze gingen typen over dingen waar ze belang bij hadden die ze interesseerden. Dus werd aan ze gevraagd om op papier uit te tikken onderwerpen als 'een dag in het bedrijf waarin ik werk'. Er kwamen nu verhalen op papier van b.v. meisjes die bij V. & D. werkten, verhalen vooral ook over de problemen waar ze mee zaten: kortere koffiepauzes dan de chefs, niet naar het toilet mogen e.d. Voor de vormingsleiders, die op hoog abstraktienivo hadden gepraat over 'we moeten aansluiten bij de dingen waar de werkende jongeren mee te maken hebben' en 'we moeten aansluiten op hun behoeften in het bedrijf' waren die verhalen een verduidelijking van de werkelijke problemen van hun leerlingen. Tien verhalen zijn daar aanzet geworden voor een stuk heel concreet projektonderwijs. Bij dit voorbeeld dus de tegenstelling:

'leren aan de hand van konkrete ervaringen' t.o. 'leren van door anderen bedachte abstrakties'.

3e voorbeeld: de 'job-rollers'.

In het vormingscentrum De Haaf was een cursus georganiseerd voor leraren in het lager beroepsonderwijs over de invoering van het vak algemene technieken. In die cursus heeft men op een bepaald moment een aantal werknemers van de K.L.M. laten binnenkomen. Deze jonge mensen, betrekkelijk kort bij de K.L.M., vertelden aan de leraren wat hun konkrete ervaringen waren in het bedrijf i.v.m. de veranderingen door de automatisering. Ze vertelden dat hun vooropleiding er eigenlijk niet veel toe deed. Na de verregaande automatisering konden ze op zeer korte termijn feitelijk van baan veranderen. De komputer had mogelijk gemaakt dat het administratieve verwerkingsproces erg nauwkeurig kon worden gepland. Daardoor kon precies op korte termijn aangegeven worden hoeveel mensen op welke plaatsen en op welke tijd nodig waren. De werknemers moesten, om die open plaatsen te bezetten, 'flexibel' zijn, ze moesten van de ene op de andere dag ergens anders ingezet kunnen worden.

De tegenstelling die uit dit verhaal gehaald kan worden is 'leren om weerbaar te worden' t.o. 'leren om je aan te passen'.

Deze drie voorbeelden zijn gegeven als aanzetten, om aan te geven waar je in het onderwijs mee te maken hebt en waar het dokumentatiecentrum veel mee te maken heeft.

2 BELANGSTELLENDE EN BELANGHEBBENDEN

2.1 Twee leerplanopvattingen

Achter de eerdergenoemde modellen, het 'kant en klaar-dokumentatiecentrum' en het 'doe het zelf-dokumentatiecentrum', zitten twee leerplanopvattingen, over wat je in een school hoort te onderwijzen:

a. *De eerste leerplanopvattingen:* de 'ik weet waarvoor ze belangstelling moeten hebben'-theorie. Hierin is 'ik' de leraar, 'ze' de leerlingen.

Schematisch weergegeven komt dat neer op de volgende gedachtengang: De eerste stap is 'de maatschappij eist nu eenmaal' (de maatschappij is alles wat buiten de school is, het bedrijfsleven b.v.), dan 'het examen eist nu eenmaal', 'in het leerboek staat', het 'kant en klaar-dokumentatiecentrum' (de leraar koopt de gerechten, de leerling eet dat op of wordt eruit gezet als hij niet mee wil doen). Want 'ik', dat is de leraar, de maatschappij, het examen, het leerboek, het kant en klaar-dokumentatiecentrum, al deze (onpersoonlijke) machten bepalen wat er gegeten wordt door de leerling. De informatie die er in examens terechtkomt, in leerboeken, in kant en klaar-dokumentatiecentra, is afkomstig van buiten af, van vereenvoudigde handboeken, van 'deskundigen'. Het handboek wordt vereenvoudigd tot leerboek, het wordt verknipt tot dokumentatiesysteem voor wereldoriëntatie. Deze gedachtengang levert op dat de leerling zich moet aanpassen aan dat wat de maatschappij eist. Dit is een gesloten systeem waarin het beginpunt, de eisen van de maatschappij, nooit precies geanalyseerd wordt. Daarom blijft dit systeem onveranderd.

- b. *De tweede leerplanopvatting*: de 'ik moet achter de behoeften van de belanghebbenden zien te komen'-theorie. De belanghebbenden zijn de leerlingen.

Ook in deze gedachtengang is het beginpunt 'de maatschappij eist nu eenmaal', maar er gebeurt nu iets anders. Tegenover de analyse van wat er in de maatschappij aan de hand is wordt een analyse van de ervaringen van de leerlingen gezet. Dat kan door die leerlingen op hun eigen manier hun eigen ervaringen te laten vertellen. Pedagogisch gezien is dat een belangrijke stap in de richting van de leerlingen: ze worden erkend als zelfstandige informatiedragers. Leerlingen, zeker ook in het l.b.o., hebben een eigen visie en die moet in het onderwijsleerproces binnenkomen. Een leerplan kan dan niet van te voren kant en klaar gemaakt worden want van de ervaringen van leerlingen moet gebruik gemaakt kunnen worden om te bepalen wat aan leerstof en leermogelijkheden geboden wordt.

Daardoor komen tegenover elkaar te staan de 'vereiste' leerervaringen (op grond van examens, e.d.) en de 'gewenste' leerervaringen die rechtstreeks komen uit de ervaringen van de leerlingen. In dit spanningsveld is de plaats van de leraar naast de leerlingen, zij gaan samen de gerechten bereiden en eten ook samen. In de eerste gedachtengang weet de leraar, hij moet kennis overdragen, in de tweede stelt hij zich op als iemand die nog niet uitgeleerd is. Hij wordt n.l. steeds opnieuw gekonfronteerd met nieuwe ervaringen van nieuwe leerlingen en daardoor met de maatschappelijke ontwikkeling die daar achter zit. Het gevolg is dat in de relatie tussen leerling en maatschappij geen sprake is van aanpassing aan de maatschappij, maar van het scheppen van een mogelijkheid om in die maatschappij weerbaar te zijn.

2.2 Vier vormingstheorieën

Ideeën over wat kinderen zijn, over wat andere mensen zijn over wat opvoeden is, enz., noem ik hier vormingstheorieën. De hier genoemde theorieën zijn met opzet benoemd met politiek beladen termen.

- a. *De klassiek-liberale vormingstheorie* zegt dat onderwijs de overdracht is van het kultuurgoed naar de toekomst. De hele gedachtengang van het voortgezet onderwijs is daarop gebouwd vooral het gymnasium en vandaar uit ook havo mavo l.b.o. enz. Bepalend is wat in de wetenschap wordt bedacht en opgeschreven; dit wordt vereenvoudigd voor het onderwijs.

Veel gelijkenis daarmee vertoont de

- b. *traditioneel-socialistische vormingstheorie*. Deze komt neer op vorming door schooling in een bepaalde leer.

Een spreker, die veel gelezen heeft in en over b.v. Das Kapital van Marx legt zijn gehoor uit wat er aan de hand is.

Het is ongeveer hetzelfde als wat er vroeger gebeurde het leren van de vragen van de katechismus. Daartegenover staan twee andere theorieën:

- c. *de links-liberale vormingstheorie*. Een aantal leraren en ouders vonden a. en b. niet zo goed: de kinderen moesten niet zo overladen worden enz. Ze gingen daarom het tegenovergestelde doen: de anti-autoritaire opvoeding, 'laat-ze-maar-wat-an-rot-zooien'. Dit is in het onderwijs terug te vinden bij leraren die projektonderwijs, thematisch onderwijs gingen doen. Ze houden er na enige tijd mee op omdat ze

geen zicht meer hebben op wat er gebeurt. Ze denken n.l. dat kinderen al kunnen samenwerken dat kinderen zo maar informatie kunnen dokumenteren met als gevolg dat er werkstukken worden gemaakt waar weinig meer over te zeggen valt. Ze lijken erg op elkaar, je kan er geen oordeel over uitspreken. De leraar heeft er geen greep op en stopt daarom met projektonderwijs. De verwarring ontstaat door de gedachte dat in democratisch handelen leiding geven niet toegestaan is, dat op een democratische school niets gepland hoeft te worden. Integendeel: projektonderwijs (met een doe-het-zelf-dokumentatiecentrum) eist meer planning en doordenken van de problematiek dan het traditionele onderwijs.

- d. *de progressief-socialistische vormingstheorie*: vorming door geplande probleemoplossing eist van te voren hoe een probleemoplossingsproces in een groep verloopt, welke vaardigheden die groep daarvoor moet hebben, erkennen dat ze daar hard op moeten oefenen om beter met een gezamenlijke probleemstelling bezig te kunnen zijn of om een thema te kunnen uitwerken. Dat geldt niet alleen voor de leerling, maar ook voor de leraar die dit ook niet geleerd heeft en die dus op zoek moet naar hulp om zelf die vaardigheden te leren.

3 VERALGEMENING EN VERBREIDING

3.1 *Wat eist de maatschappij nu eigenlijk?*

Veralgemening van het l.b.o. en verbreding van het leerpakket in het l.b.o. zijn veelgehoorde kreten. Daarachter zitten ideeën over de middenschool. Ze komen vanuit de maatschappij. Eerder is al de term 'flexibiliteit' genoemd. Het voorbeeld van de 'job-roller' (de ene dag dit baantje, de andere dag dat) is hier van belang.

Dit is een type flexibiliteit, waarbij men niet achter het proces van planning kan kijken. Men staat altijd aan de voorkant van de komputer en weet niet waarom de planning zo is en waarom een produktieproces veranderd wordt. Men kan er in ieder geval niet in mee beslissen. Het bedrijfsleven vraagt flexibele mensen die 'open-minded' zijn teamgeest bezitten enz.

Als je die flexibiliteit gaat vertalen in de traditionele manier van denken over het l.b.o. krijg je ongeveer het volgende: ik weet, kan, een beetje van dit en dat, en dat . . . Flexibiliteit is dan een klein beetje weten van vele zaken. Het is de klassiek-liberale vormingstheorie in een nieuw jasje.

In het onderwijs worden daarnaar de leerdoelen bepaald. Een voorbeeld. In het l.b.o. wordt het vak algemene technieken ingevoerd. Om de leerdoelen voor dat vak te bepalen hielden de Landelijke Pedagogische Centra een enquête onder de leraren bij het l.b.o. Dit is een manier die in de leerplanontwikkeling veel gebruikt wordt. Mensen wordt gevraagd leerdoelen te formuleren, echter zonder dat daarbij keuzekriteria gegeven worden. Er wordt niets gezegd over mogelijke theoretische verschillen waar men van uit kan gaan.

Zo krijg je dan series leerdoelen als: de leerling moet een hamer kunnen gebruiken pap kunnen koken, de baby aankleden, het kraanleertje weten te repareren, enz. Uit deze leerdoelverzameling worden de meest genoemde gekozen.

Hier gebeurt dus hetzelfde als bij de eerste door mij genoemde leerplanopvatting: de

maatschappij eist (wordt niet geanalyseerd), bij de centra zitten de deskundigen, men is democratisch, alle leraren mogen meedoen (niemand anders). Dit is het gesloten systeem: het onderwijs bepaalt wat het onderwijs moet zijn voor de leerlingen in dat onderwijs.

Gevolg is de handhaving van de klassiek-liberale vormingstheorie ('overdragen van kennis'), die weliswaar binnen het vak algemene technieken met die leerdoelen links-liberaal ('anti-autoritair') kan worden ingevuld. Je neemt dan b.v. een groot lokaal en richt een keukenhoek in, een autobandenplakhoek, enz. De leerlingen komen in groepen binnen en mogen dan kiezen wat ze gaan doen.

De tweede gedachtengang gaat ook uit van flexibiliteit, maar op het nivo van de leerdoelen wordt gezegd: ik moet het type leerdoelen hebben 'ik kan kiezen voor of tegen iets'. Niet: 'ik kan een hamer gebruiken', maar 'ik kan bepalen in welke situatie ik het best iets met een hamer kan doen'. Dit vraagt een ander bewustzijnsnivo van de leerling. Voor dat nivo is het noodzakelijk, als je b.v. een productieproces in een bedrijf gaat analyseren, dat je achter dat productieproces kunt kijken, om de planning erachter te leren kennen. Zodat je b.v. ook te weten kunt komen waarom er structurele werkloosheid is. Als je er de oorzaken van kent kun je beter op het nivo van de leerdoelen in die school die leerling voorbereiden op een situatie, waarin hij misschien voor 50% zeker terecht komt als hij van school gaat, n.l. werkloosheid. Dan krijg je dus een geheel ander type leerdoelen. Een type dat te maken heeft met 'hoe kan ik gedachten die ik heb verwoorden'. Dan wordt taalbeheersing belangrijk: hoe zeg ik tegen mijn baas hoe ik denk over mijn situatie in het bedrijf.

Een ander type leerstof wordt belangrijk, b.v. weten hoe een productieproces in elkaar zit en wat er achter zit. Een vak als algemene technieken wordt dan heel anders ingevuld. Het belangrijkste worden dan misschien wel planningstechnieken waar iedereen in zijn werksituatie mee te maken heeft, maar die tot nu toe grotendeels bepaald worden door mensen achter de schermen. Het gaat erom dat zichtbaar te maken.

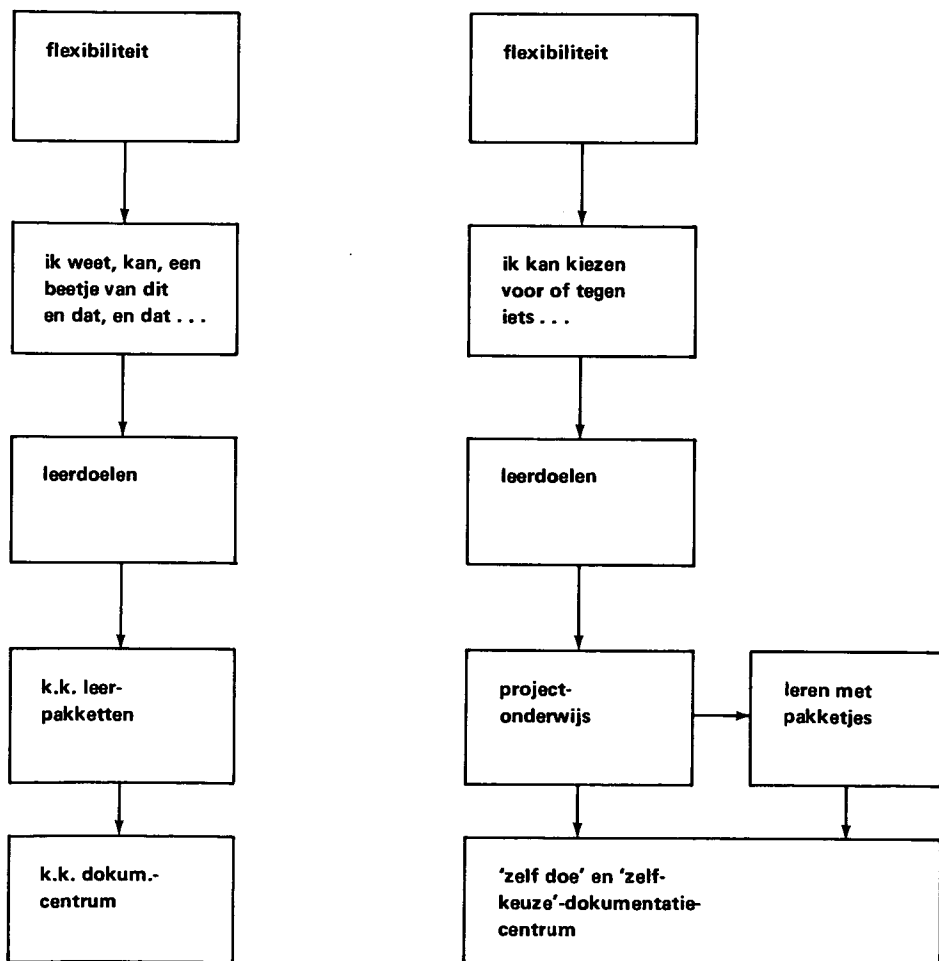
In de school komt men toch uit bij vormen van projektonderwijs, maar dan zoals geschetst bij 2.2.d. (de leraar die het samen met de leerling nog moet leren). Dit betekent niet dat allerlei traditionele vormen van leren en onderwijzen niet nodig zouden zijn. Alleen zijn ze vanuit projektonderwijs veel beter te kiezen, want door projektonderwijs wordt duidelijker waar de hiaten bij de kinderen zitten. Als het nodig blijkt dat ze typen leren, dan snel een cursus. Moeten ze het verschil weten tussen verschillende kranten, dan een cursus waaruit duidelijk blijkt wat De Telegraaf is en wat De Waarheid.

Naar het dokumentatiecentrum toe geredeneerd is het duidelijk dat je terecht komt in een 'zelf doe' en 'zelf-kies' dokumentatiecentrum, waarin ook die leerpakketjes kunnen zitten. Ik geef u een voorbeeld van een goed funktionerend dokumentatiecentrum. In een ziekenhuis stelde een professor dat weinig bekend was van hart- en vaatziekten van feitelijke behandelingsprocessen enz. Met zijn mensen vormde hij een leergroep. Iedere verpleegster en arts die in het team kwam, moest de kans krijgen in het leerproces mee te gaan doen. Een nieuwkomer moest zijn achterstand kunnen inlopen. In het team kwam toen een dokumentalist/mediaspecialist. Hij richtte een dokumentatie-/leer-/informatiecentrum in n.a.v. wat er in het probleemoplossingsproces konkreet

aan de hand was. Zodra er op een bepaald gebied een stuk kennis ontbrak zorgde hij ervoor dat in het centrum kwam, gemakkelijk te bereiken en te verwerken.

Het gevolg was dat binnen dit team de verschillen tussen verpleegkundigen en artsen op den duur bijna verdwenen. Men leerde elkaars terreinen kennen, want wat in het dokumentatiecentrum zat was voor iedereen toegankelijk. Deze wijze van denken over dokumentatiecentra draagt bij tot democratisering binnen bedrijven en scholen.

Het tweede gevolg was dat bleek dat de leerbehoeften binnen de groep veel groter waren dan eerst gedacht was. Iedereen kon er altijd in, zodat ook mensen van andere afdelingen van het centrum gebruik gingen maken. Permanent leren werd een normale zaak.

3.2 *Spreiding van kennis, macht en inkomen?*

De kant-en klaar-school gaat uit van een beeld van de maatschappij waarin de werknemer niet veel meer is dan handelswaar op de arbeidsmarkt. De gevolgen daarvan zijn duidelijk. Het is niet zo leuk om leerlingen op te leiden en te weten dat ze aan het eind van dat scholingsproces met lege handen staan. In het sociaal-ekonomische beleid worden zij afhankelijk van besluiten tot omscholing. In Rotterdam 3000 arbeidsplaatsen in de metaal over, in Noord-Brabant zijn bouwvakkers teveel, dus die moeten worden omgeschoold en naar Rotterdam gestuurd.

De zelf-doe en de zelf-keuze-school gaan uit van de werknemer die het best kan optreden als een weerbare verkoper van zijn eigen arbeid van zijn eigen kunnen. De weerbaarheid waarbij de werknemer geleerd is achter de dingen te kijken. Dit heeft in een kapitalistische samenleving als de onze tot gevolg dat de vakbonden/werknemers eisen moeten stellen m.b.t. de invoering van wederkerend onderwijs, recht op onderwijs ook als je ouder bent, recht op doorbetaald onderwijsverlof om dan te kiezen voor dat onderwijs dat jij denkt nodig te hebben.

